

נשים ברבנות וסמיכת נשים: היסטוריה, אתגרים ואופקים

דליה מרקס היברו יוניון קולג', ירושלים

דומה שהמנהג להניח על קערת הסדר תפוח זהב הופך רווח בשנים האחרונות. אף שזהו מנהג חדש יחסית, הסבריו רבים. הנפוץ בהם מספר על אישה שניגשה לרב ושאלה אותו מדוע נשים אינן יכולות לשרת ברבנות. הרב ענה לה בביטול שלנשים יש מקום על בימת בית הכנסת בדיוק כפי שלתפוז יש מקום על צלחת הסדר.¹

סמיכת הנשים משפיעה באופן עמוק, גם אם לא תמיד ישיר, על היהדות לזרמיה, ולא רק על הזרמים הליברליים המסמיכים נשים אלא גם על המתנגדים לה. ואכן, סמיכתן של נשים לרבנות וכהונתן של נשים ברבנות היא אחת המהפכות המשמעותיות ביהדות זמננו, מהפכה שראשיתה, כפי שנראה מיד, הייתה סמויה מן העין אבל סופה מי ישורנו.

במאמר זה אבחן הן את נושא סמיכת נשים לרבנות הן את רבנותן של נשים כתופעה תרבותית ודתית. לאחר סקירה קצרה של תולדות סמיכת הנשים לרבנות אדון בממדים ייחודיים ברבנותן של נשים ביהדות זמננו, באיכויות שהן מביאות לרבנות ובאתגרים שעמם הן מתמודדות. מובן שקשה

* כותבת המאמר היא חוקרת ליטורגיה ומדרש ומוסמכת לרבנות בתנועה הרפורמית.

¹ פרופ' סוזנה השל היא ככל הידוע המקור לסיפור זה. מאוחר יותר היא הסבירה שהסיבה להוספת התפוז על צלחת הסדר היא סולידריות עם יהודים חד-מיניים וכן עם קבוצות אחרות בקהילה היהודית שנדחקו לשוליים. ראו Aleza Goldsmith, "Orange-on-seder-plate Tale is Flawed, Feminist Says," *Jweekly*, Apr. 5, 2002, <http://tinyurl.com/k9f7tny>. עדות לפופולריות של המנהג היא הופעתו באחד מפרקי העונה השלישית של הסדרה הטלוויזיונית עבודה ערבית.

להשוות בין רבנות של נשים ביהדות הליברלית בארצות הברית לבין זו שבמדינת ישראל; בין עולמן המקצועי של נשים בנות המאה התשע-עשרה בצפון אמריקה לבין זה של הנשים העומדות כיום בפני סמיכה; ובין נשים המכהנות ברבנות בתנועה הרפורמית לבין נשים אורתודוקסיות המבקשות לקבל סמיכה. אבל דומה שיש כמה קווי דמיון משותפים לכל המקרים, ולפחות לרובם. פרק מיוחד יעסוק בנשים רבות במדינת ישראל. בסופו של המאמר אדון בהשלכותיה של העלייה בשיעור הנשים המכהנות ברבנות בקהילות הלא אורתודוקסיות. נספח למאמר יעסוק בדיונים על אודות התואר הראוי לאישה המכהנת ברבנות, דיונים המשקפים גישות שונות לנושא.

המאמר מבוסס על בחינת הנושא בכלים מחקריים, על ראיונות אישיים וכן על ניסיון אישי בעבודה בשטח ובהוראה במוסדות להכשרת רבנים רפורמים בישראל, בארצות הברית ובאירופה.

תולדות סמיכת הנשים לרבנות

ישנן כמה דוגמאות בולטות למנהיגות נשים בתולדות ישראל: במקרא – דבורה הנביאה וחולדה הנביאה; בימי הביניים – אסנת ברזני, שעמדה בראש ישיבה בכורדיסטן במאה השש-עשרה;² בתנועת החסידות במזרח אירופה – אדל, בתו של מייסד החסידות הבעל שם טוב, ועוד. לאורך הדורות היו נשים יהודיות פעילות בחיי הקהילה שלהן; הן תרמו להם בין השאר באירוח, בגיוס כספים ובגמילות חסדים. בדרך כלל בוצעו תפקידים אלה בהתנדבות וללא הכרה רשמית כלשהי. כאן אעסוק בנשים שביקשו לכהן ברבנות ובנשים שאכן זכו לקבל סמיכה פרטית או מוסדית לכך.

ככל הנראה, השאלה אם נשים יכולות לכהן ברבנות עלתה באופן פומבי לראשונה לפני כ-120 שנה. פמלה נדל, שכתבה ספר על תולדות המסע של נשים אל הרבנות,³ מצטטת בו סיפור קצר שכתבה מרי כהן בשנת 1899. כהן הייתה עיתונאית וחברה בבית הכנסת האורתודוקסי "מקווה ישראל" בפילדלפיה. הסיפור פורסם בעיתון היהודי *The Jewish Exponent*, וכתרתו: "בעיה לפורים". הוא עוסק בשאלה אם בכוחן של נשים יהודיות לסייע לפריחתה של יהדות אמריקה בכך שתישאנה בעול הרבנות. ליונל מרטינז, צעיר מבטיח המכין עצמו לשירות ברבנות, מזמין לביתו ימים אחדים לפני פורים חבורת צעירים יהודים משכילים כמותו כדי לדון בענייני השעה של היהדות. הנושא שנבחר לדיון הוא "כוהני דת ועבודתם", והשיחה עוסקת בדרשות תורניות ובדרכים לשפר את עבודת הרבנים. במהלך השיחה, אישה צעירה בשם דורה אולמן – המפקחת של בית הספר המקומי לתפירה – מבקשת את רשות הדיבור. היא מזהירה שדבריה עלולים לזעזע את השומעים. כך נמשך הסיפור:

היא הסמיקה מעט, וצללה היישר אל הנושא שלה: האם הנשים שלנו אינן יכולות להיות כוהנות דת (ministers)? כולם מלבד ליונל נאלמו דום. אפילו שלוותו

² אורי מלמד ורינה לויין מלמד, "הרבנית אסנת: ראש הישיבה בכורדיסטאן", פעמים 82 (תש"ס), עמ' 163-178.

³ Pamela Nadell, *Women Who Would Be Rabbis: A History of Women's Ordination 1889-1985*, Boston: Beacon Press, 1998, pp. 1-6

הרברבנית של ג'ק הופרה. הוא ישב בעינים פעורות לרווחה. מרטינו אמר במהירות: "האם תוכלי להסביר את הרעיון או את התוכנית שלך מיס דורה?" בינו לבין עצמו הוא נדהם מעט. הוא לא ציפה ממנה לדבר, אולי ל"תובנות" שלה על בתי ספר לתפירה. "נראה לי", אמרה דורה בתגובה לשאלתו, "שיש נתיבים בחייהן של נשים שגברים אינם מבינים ואינם יכולים להבין. בעניינים אלה, בנות מיננו יוכלו בוודאי ללמד ולדרוש טוב יותר מגברים. בימינו, גברים עוסקים בתפקידי רבנות בעבור שני המינים, ומדוע נשים לא יוכלו לעשות כך? מובן שאיני מתכוונת לומר שנשים צריכות להחליף את הגברים על הבימה [...] אבל המקצוע צריך להיות פתוח גם לנשים".⁴

דורה ממשיכה ומסבירה את רעיונה לקבוצה הנדהמת ועונה על השאלות והטענות המוטחות כלפיה אחת לאחת. שאלות אלה חשובות לענייננו אף יותר מן התשובות שכהן שמה בפיה של דורה, שכן טענות דומות להן המשיכו (ובמידה רבה אף ממשיכות) להישמע לאורך השנים: (א) הגברים טוענים שיש מעט, אם בכלל, נשים המתאימות לכהן בתפקיד רב, ועל כן השאלה תיאורטית; (ב) הם שואלים אם נשים מסוגלות בכלל לראות מעבר ל"נסיבות חייהן ואופקיהן" כדי להתגייס למשימה; (ג) הם מעלים חשש שמא "האנשים שלנו" אינם בשלים לחידוש כזה; (ד) הם מבטאים דאגה שחידוש כזה יגרום "שבר חריף מדי" עם העבר; (ה) הם חוששים שמא שאיפותיהן של נשים תיתקלנה בזלזול ובלגלוג; (ו) הם מביעים חשש מפני הפיכת הרבנות לנשית – דבר שיוריד את קרנו של המקצוע. דורה עונה לטענות המשתתפים ומסיימת את דבריה בציטוט של כומר, שאינו מוזכר בשמו, שאמר: "הכהונה לעולם לא תגיע למיצוי כוחה הנשגב עד שהאישה תתפוס את מקומה כמפרשת לגיטימית של דבר האל". בכך שציטטה איש דת נוצרי העמידה כהן את הסיפור שלה בהקשר התרבותי האמריקני הרחב יותר. בתקופה זו החלו כמה חוגים פרוטסטנטיים ליברליים להעניק סמיכה לכמורה לנשים. טיעוניה של כהן בסיפור לפורים חושפים אווירה של ציפיות גוברות לשינוי בתפקידי האישה ביהדות האמריקנית, ובעיקר בחוגיה הליברליים.⁵

הייתה זו תקופה שבה התחוללה מה שההיסטוריון יונתן סרנה כינה "התעוררות אדירה" בצפון אמריקה כולה וביהדות ארצות הברית בפרט.⁶ חלק מן השינויים שנבעו מן ההתעוררות הזאת היו קשורים בנשים. רובם היו מקומיים, וחוללו אותם אנשים ונשים צעירים ונמרצים מהשטח. רבנים היללו בתקופה זו את דתיותן הנאמנה של הנשים ועודדו אותן לבוא לבתי הכנסת; נוסדו מקהלות מעורבות של נשים וגברים בקהילות ליברליות רבות; ובנות השתתפו בטקסי אָשורו

⁴ Mary M. Cohen, "A Problem for Purim," *The Jewish Exponent*, Mar. 15, 1889. אני מודה לפרופ' פמלה נדל על שהעמידה לרשותי עותק של העיתון שבו פורסם הסיפור לראשונה. התרגום של קטע זה, כמו של שאר המובאות המתורגמות מאנגלית במאמר, הוא שלי.

⁵ דומה שמועד פרסום הסיפור לא היה מקרי. כהן בחרה בחג שבו אסתר המלכה, הנערה היתומה, הצליחה להציל את עמה מכליה. יותר מכך, היא השתמשה באופי החתרני והפרודי של החג, ב"ונהפוך הוא" ההומוריסטי, כדי להציע מחשבה חדשה שבמועד אחר הייתה אולי נתקלת בהתנגדות עזה אף יותר. ראו עוד על סיפורה של כהן בספרה של נדל (לעיל הערה 3), עמ' 1-29.

⁶ Jonathan Sarna, *A Great Awakening: The Transformation that Shaped Twentieth-Century American Judaism and Its Implications for Today*, New York: Council for Initiatives in Jewish Education, 1995

(confirmation). טקסים אלה, שתפסו בקהילות רבות את מקום טקסי בני המצווה, היו חידוש של המאה התשע־עשרה. באמצעות טקסי האשרור, שההשראה להם באה מטקסים נוצריים מקבילים ואשר יוחדו לבנים ולבנות כאחד, זכו בנות לעלות על הבימה יחד עם בני כיתתן ולזכות בהכרה ציבורית בהצהרת אמונים טקסית ליהדות.⁷ אמנם בעבור הבנים הטקס יכול היה להיות הצעד הראשון בעיסוק ציבורי יהודי ואילו בעבור הבנות היה זה טקס של פעם בחיים, אבל משזכו במעמד ציבורי ויצאו מסתרה של עזרת הנשים נבטה בלבנות נשים רבות התקווה לחיים של עשייה יהודית ציבורית ומקצועית.

נדל מזכירה כמה נשים שזכו להכרה ציבורית כמנהיגות קהילתיות ושירתו בתפקידים רבניים עד מלחמת העולם הראשונה. על אף העובדה שהן לא קיבלו סמיכה רבנית, ואף שדומה כי פועלן נשכה בסערת מלחמת העולם, צריך לשמור להן מקום של כבוד במסע לקראת סמיכת נשים. אזכיר כאן שלוש מהן.

ריי פרנק (1861–1948), מחנכת בבית ספר יהודי ודרשנית כריזמטית, כונתה *A Girl Rabbi from the Golden West*.⁸ פרנק הסכימה בשנת 1890 לדרוש בקהילה בעיר ספוקיין שבווישינגטון ביום הכיפורים לאחר ששמעה שאין רב במקום. דבריה חושפים את התרגשותה הרבה ואת מודעותה למעמד ההיסטורי:

עמידתי כאן הערב, אין לה תקדים [...] ההזמנה לשאת דברים בפני בני עמי היא אות של כבוד. אבל בלילה הזה מכל הלילות, ליל יום הכיפורים, להיקרא לשאת דברים בפניכם, להשיא לכם עצה, לחשוב שהלילה אני אולי האישה היהודייה היחידה בעולם, אולי הראשונה מאז ימיהם של הנביאים, שנקראה לשאת דברים בפני ציבור כמו הציבור שאני רואה לפניי, זהו אכן כבוד עצום.⁹

אכן, פרנק הייתה ככל הנראה האישה הראשונה שדרשה בפני קהל בית כנסת. לאורך השנים היא הפכה דרשנית מבוקשת ומנהיגה מוכרת. אחת האמירות המוכרות שלה היא "לרוחניות אין מין".¹⁰ אף על פי שפרנק עצמה טענה שאין ברצונה לקבל סמיכה לרבנות, פועלה – כמו מאמרה של מרי כהן שפורסם שנים אחדות לאחר מכן ופועלן של נשים אחרות – סייע לעורר את השאלה בדבר כהונתן של נשים ברבנות.

⁷ על טקסי אשרור יהודיים בהקשר התרבותי שבו נוצרו באירופה ועל הפונקציה שלהם ראו Klaus Herrmann, "Jewish Confirmation Sermons in 19th-Century Germany," in Alexander Deeg et al. (eds.), *Preaching in Judaism and Christianity: Encounters and Developments from Biblical Times to Modernity*, Berlin: Walter De Gruyter, 2008, pp. 91–112

⁸ ראו על אודותיה: Reva Clar and William M. Kramer, "The Girl Rabbi of the Golden West," *Western States Jewish History* 18 (1986), pp. 91–111, 223–236. נדל (לעיל הערה 3), עמ' 44–39.

⁹ זו הפסקה שפתחה את דרשתה. ראו "A Lay Sermon by a Young Lady," *The American Hebrew*, Oct. 1, 1890, p. 183 <http://jwa.org/womenofvalor/frank>, מצוטט מארכיון הנשים היהודיות,

¹⁰ נדל (לעיל הערה 3), עמ' 52–53.

הנרייטה סאלד (1860-1945), מלומדת ומנהיגה ציונית, ממקימות ארגון "הדסה" ומי שעמדה בראש "עליית הנוער", הייתה האישה הראשונה שזכתה ללמוד באופן רשמי בבית מדרש ללימודי רבנות – דבר שהתאפשר לאחר מאבק. היא למדה בבית המדרש לרבנים באמריקה (Jewish Theological Seminary) – בית המדרש של התנועה הקונסרווטיבית בניו יורק – בשנים 1903-1906. סאלד עצמה הייתה אמביולנטית בעניין סמיכת נשים והתבטאה לא אחת בנושא.¹¹

משעזבה סאלד את לימודיה דרך הדיון בנושא סמיכת נשים עד לאחר מלחמת העולם הראשונה. הדיון חזר וצבר תנופה בשנות העשרים של המאה העשרים. חמש נשים למדו בשנים אלה בבתי מדרש ללימודי רבנות זמן ארוך מספיק כדי שיוכלו לקבל סמיכה, אך בסופו של דבר אף אחת מהן לא זכתה לכך. דומה גם שנשים אלה לא היו מודעות למאבקים של נשים לקבלת סמיכה כשלושה עשורים קודם לכן.

כדוגמה לנשים אלה נזכיר את מרתה ניומרק (1904-1981), בתו של פרופסור בהיברו יוניון קולג', בית המדרש ללימודי רבנות של התנועה הרפורמית בסינסינטי. ניומרק התחילה את לימודיה במוסד זה בשנת 1922. לאחר דיונים ממושכים פרסם באותה שנה הסגל האקדמי של המוסד, בשיתוף עם איגוד הרבנים המתקדמים (Central Conference of American Rabbis – CCAR), הצהרה חלוצית שבה נאמר: "לא צודק לשלול מנשים את הזכות לסמיכה". אולם על אף הצהרה אמיצה זו עברו יותר מחמישים שנה עד שהאישה הראשונה הוסמכה בהיברו יוניון קולג' (ראו בהמשך). קבלת ניומרק ללימודים תוארה בידי ג'ייקוב לאוטרבך, פרופסור לתלמוד שהתנגד נחרצות לעניין, כ"השקעה גרועה מאוד". לדבריו, היות שמצופה מנשים להינשא, והיות שהמועמדת תגשים בוודאי את ייעודה כאם המושלת באורחות ביתה, היא תגרום לקולג' להשקיע בה ולתמוך בה "שמונה שנים לשווא". ניומרק לא נסוגה. היא הייתה האישה היחידה בכיתה שבה למדו כמאה גברים. אך כנבואתו של לאוטרבך היא לא סיימה את לימודיה, ועזבה לאחר שבע וחצי שנות לימוד כדי להינשא. ניומרק הייתה האישה הראשונה שזכתה לתואר "מפקחת על בתי ספר דתיים".¹²

ניומרק ואחרות כמותה ביקשו "להילקח ברצינות כאינטלקטואליות ובה בשעה להילקח ברצינות כנשים".¹³ כמה מהן היו בנות של רבנים או נשואות לרבנים, אבל רובן היו בודדות במסען, שבו נתקלו בכוחות חזקים שהתאחדו בהתנגדותם אליהן: חברי סגל אקדמי, חברים במועצות מנהלים של בתי מדרש ללימודי יהדות, ואף בני כיתה. היו מרצים שהאמינו שרק מועמדת יוצאת דופן בחריפותה תוכל להתגבר על המסורת עתיקת היומין בדבר בלעדיותם של הגברים ברבנות. פמלה נדל טוענת שאותם שומרי חומות הסגירו את עמדותיהם השמרניות בכך שנתנו לתלמידות המעטות שלמדו אצלם ציונים מעולים אבל בה בשעה כינו אותן "ממוצעות" או אף "חלשות". יש

¹¹ על חייה ועל פועלה המגוון של הנרייטה סאלד ראו אריה ליפשיץ, הנריטה סאלד: המחנכת בעלית הנוער, ירושלים: הסוכנות היהודית, תשי"א. על סאלד כמנהיגה דתית ועל מסעה בסמינת לרבנות ראו נדל (לעיל הערה 3), עמ' 53-59.

¹² על חייה ועל פועלה ראו נדל (לעיל הערה 3), עמ' 62-72, 102-104.

¹³ אמירה זו מיוחסת לריי מונטור, בתה של מרתה ניומרק. ראו שם, עמ' 92.

לציין גם שהנשים הללו לא זכו למלגת לימודים ושחלקן ניהלו את משק ביתן במקביל ללימודיהן.¹⁴ אפילו כמה מהמנהיגים שתמכו במפורש בשאיפות הנשים שדרשו שוויון זכויות דתי הביעו הססנות כשעלתה שאלת סמיכתן. לדוגמה, הרב אייזיק מאיר וייז, מייסד ההיברו יוניון קולג' ואיגוד הרבנים המתקדמים, התבטא בהתלהבות ובהערכה כשדיבר על התלמידות שבמוסדו אבל היסס להעניק להן סמיכה לרבנות. קשה לדעת מה הייתה מידת השפעתן של נשים מעטות אלה על השיח הציבורי ועד כמה היה עניינן מוכר לציבור היהודי, אבל כמו נשות הגל הראשון של סוף המאה התשע־עשרה, הן שותפות ליצירת השיח והשפה שאפשרו בסופו של דבר סמיכת נשים.

תקופת השפל הגדול בארצות הברית חיבלה במאמצייהן של נשים להיכנס לרבנות ולמקצועות אחרים. לא זו אף זו, בשנות השלושים הגיעו לארצות הברית מהגרים רבים שנמלטו מגרמניה הנאצית. נשים רבות ויתרו על שאיפותיהן המקצועיות, שנתפסו בעיני החברה כמותרות שאין זה זמנן, ופינו מקום לגברים. הלן לווינטל, אחת המועמדות המובילות לקבלת סמיכה לרבנות, אף אמרה שהיא אינה חפצה "לקחת את מקומו של בוגר לימודי רבנות צעיר או את מקומו של פליט המצפה נואשות להגשים את ייעודו".¹⁵

ובינתיים, בעבר השני של האוקיינוס הוסמכה אישה. רגינה יונס הוסמכה לרבנות בגרמניה הנאצית בשנת 1935. אירוע זה התרחש ללא ידיעת עמיתותיה בצפון אמריקה. למעשה, כהונתה ברבנות לא הייתה ידועה כלל לציבור עד לשנים האחרונות, שבהן נפתחו הארכיונים של גרמניה המזרחית בעקבות איחוד גרמניה. החומר שהתגלה על אודות אישה חלוצה זו, שנספתה בשואה, היה בסיס למחקר נרחב של החוקרת הגרמנייה אליזה קלפהֶק.¹⁶ רגינה יונס (1902–1944) הייתה אישה מסורתית למדי. היא למדה במוסד הגבוה ללימודי יהדות (Hochschule für die Wissenschaft des Judentums) בעיר הולדתה ברלין, וכתבה בו עבודת גמר שכותרתה "האם אישה יכולה, על פי מקורות ההלכה, לכהן כרב?". היא ענתה על שאלתה בחיוב מתוך ציטוט נרחב של מקורות מקראיים, תלמודיים ורבניים מגוונים.¹⁷ רצונה לקבל סמיכה נתקל בהתנגדות מצד המוסד שבו למדה, וגם הרב ליאו בק, ראש הקהילה היהודית בגרמניה באותן שנים, סירב לבקשתה עקב הדאגה שהסמכתה תעורר בעיות קשות מצד הרבנות האורתודוקסית במדינה. בסופו של דבר, אף שלא הזדהתה עם התנועה הרפורמית, קיבלה יונס סמיכה פרטית מהרב הרפורמי של העיר אופנבך, הרב מקס דינמן.

ליונס לא הייתה קהילה משלה, אבל היא נדדה בקהילות רבות בגרמניה. כפי שצוין לעיל, בתקופה זו עזבו רבנים רבים את גרמניה, וקהילות רבות, ובעיקר קטנות, נותרו ללא רב. באופן אירוני, הגירת

¹⁴ שם, עמ' 96.

¹⁵ שם, עמ' 99. לווינטל למדה במוסד הרפורמי Jewish Institute of Religion בניו יורק, וקיבלה תואר מוסמך בשנת 1939.

¹⁶ Elisa Klapheck, *Fräulein Rabbiner Jonas: The Story of the First Woman Rabbi*, trans. from the German Toby Axelrod, San Francisco: Jossey-Bass, 2004.

¹⁷ אליזה קלפהֶק, הביוגרפיה של יונס, פרסמה גם את עבודת הגמר שלה: Elisa Klapheck (ed.), *Fräulein Rabbiner Jonas: Kann die Frau das Rabbinische Amt Bekleiden?*, Teetz: Hentrich & Hentrich, 1999.

הרבנים לארצות הברית – שיחסמה במידה רבה את סיכוייהן של נשים לעסוק ברבנות שם – הקלה על יונס לקבל תפקידים רבניים בגרמניה. בסוף שנת 1942 היא נשלחה עם אמה לגטו טרזיינשטט, שם המשיכה את עבודתה ביתר שאת. אחד מתפקידיה היה לקבל את פני היהודים שגורשו לגטו ולסייע להם להסתגל למציאות החיים הקשה שם. בשנת 1944 נשלחה לאושוויץ, שם נרצחה בהיותה בת 42. אף על פי שאנשים רבים שהכירו אותה ואת עבודתה שרדו לאחר השואה, ובהם הרב ליאו בק והפסיכיאטר ויקטור פרנקל, היא נשכחה כמעט לחלוטין במשך כשישה עשורים. מקרה זה של "אמנזיה קהילתית" דורש דיון נפרד.¹⁸ לענייננו חשוב לציין את יונס, שהייתה מקרה יוצא דופן וחד-פעמי של אישה שכינה ברבנות בתנאי החיים הקיצוניים של התקופה הנאצית.¹⁹

חלפו עוד שלושים ושבע שנים עד שהוסמכה סלי פריסנד לרבנות בהיברו יוניון קולג' בסינסינטי בשנת 1972. פריסנד הייתה לאישה הראשונה שהוסמכה באמריקה ולראשונה בעולם שקיבלה סמיכה מוסדית מבית מדרש ללימודי רבנות. הדיקן דאז, קנטור רוזמן, תיאר אותה כ"תלמידה עם ציונים סבירים [a good B student] ומנהיגה בקרב הסטודנטים שלנו". אבל הוא הודה שהיא לא התקבלה "כאחד הבנים" ולא הוזמנה להצטרף אליהם כשיצאו לשתות בירה.²⁰

הגל של הפמיניזם בארצות הברית נמשך, וזה אחר זה החליטו כל הסמינרים הלא אורתודוקסיים להסמיך נשים לרבנות. סנדי אייזנברג ססו הייתה לאישה הראשונה שהוסמכה בתנועה הרקונסטרוקציוניסטית, בשנת 1974. בית המדרש של תנועה זו קיבל נשים ללימודי רבנות מאז הקמתו בשנת 1968. שנה לאחר הסמכתה הוסמכה האישה הראשונה בליאו בק קולג', בית המדרש הרפורמי בלונדון. לאחר עשור של ויכוחים נוקבים שאיימו לפלג את התנועה הקונסרוטיבית הוסמכה בבית המדרש לרבנים באמריקה אמי איילברג לרבה הקונסרוטיבית הראשונה. זה היה בשנת 1985.²¹

במדינת ישראל התהליך היה אטי יותר. כנרת שריון היא האישה הראשונה שכינה כרבה בישראל. היא קיבלה את סמיכתה בארצות הברית ועלתה ארצה בראשית שנות השמונים. האישה הראשונה שהוסמכה לרבנות בישראל היא נעמה קלמן. קלמן, שקיבלה את סמיכתה בשנת 1992 בקמפוס הישראלי של בית המדרש הרפורמי, ההיברו יוניון קולג', הגישה לראשונה את בקשתה ללמוד במוסד עוד בשנת 1981, אולם נאלצה לחכות שנים אחדות עד שיכלה להתחיל ללמוד בו. ולרי סטסין הייתה הראשונה שקיבלה סמיכה ממכון שכטר של התנועה המסורתית (קונסרוטיבית).

¹⁸ הביטוי "אמנזיה קהילתית" בהקשר של יונס נטבע בידי סיביל שרידן במאמרה Sybil Sheridan, "History of Women in the Rabbinate: A Case of Communal Amnesia," 1999, <http://www.bet-debora.de/jewish-women/history.htm>

¹⁹ רק בשנת 2010 הוסמכה אישה נוספת לרבנות בגרמניה. הייתה זו אלינה טרייגר, ילידת אוקראינה שלמדה באברהם גייגר קולג', בית המדרש ללימודי רבנות בברלין. בעת כתיבת שורות אלה מכהנות שם שלוש רבות.

²⁰ לקוח ממאמר שפורסם לקראת סמיכתה של פריסנד, George Vecey, "Her Ambition is to Become a Rabbi – and a Housewife," *New York Times*, 1972. אני מודה לרבה מנדי אברה פורטנוי על שהעבירה לידי את המאמר.

²¹ על התהליכים המורכבים בתנועה הקונסרוטיבית בכל הנוגע לסמיכת נשים לרבנות ראו נדל (לעיל הערה 3), עמ' 170–214.

לידת הארץ הראשונה שקיבלה סמיכה, אם כי בארצות הברית, היא עינת רמון מן התנועה המסורתית, והצברית הראשונה שקיבלה סמיכה לרבנות בישראל, בשנת 1994, היא מיה ליבוביץ מן התנועה הרפורמית.²²

בתנועות הלא אורתודוקסיות ביהדות, היינו התנועה הרפורמית, הקונסרווטיבית, הרקונסטרוקציוניסטית ותנועת ההתחדשות היהודית, סמיכתן של נשים לרבנות כיום היא עניין מובן מאליו. כעת נשואות העיניים אל נשות האורתודוקסיה המודרנית. חביבה נר-דוד, אישה ממוצא צפון-אמריקני ומרקע אורתודוקסי קיבלה סמיכה פרטית בישראל, אבל הבינה שאינה מזדהה עוד עם היהדות האורתודוקסית.²³ כיום היא חיה בחנתון, קיבוץ של התנועה המסורתית. אישה נוספת שהוסמכה בידי רב אורתודוקסי היא שרה הורביץ. הרב אברהם וייז, העומד בראש Hebrew Institute בריברדייל והמייסד והדקאן של ישיבת "חובבי תורה" (שני המוסדות בניו יורק), העניק להורביץ בשנת 2009 את התואר מהר"ת, שמשמעו "מורה הלכתית רוחנית תורנית".²⁴ שנה לאחר מכן הוא הכריז שהורביץ תהיה מוכרת כ"רבה" (התואר המוכר ביהדות הליברלית לנשים המכהנות ברבנות, וראו הנספח למאמר על כינוי זה), אבל זמן מועט לאחר הצהרתו זו הוא חזר בו עקב ביקורת חריפה שהוטחה בו מצד חוגים אורתודוקסיים. הוא התחייב שלא לתת לנשים עוד את התואר "רבה", אבל הותיר על כנו את התואר שהעניק להורביץ.²⁵

ימים יגידו כיצד תיפתר שאלת סמיכתן של נשים אורתודוקסיות. לנוכח העובדה שהרוב המכריע של הרבות המכהנות כיום הן מן הזרמים הלא אורתודוקסיים ביהדות, המאמר יתמקד בחוגים אלה.

הלוחות שלהלן מדגימים מגמות הקשורות בהצטרפותן של נשים למקצוע הרבנות ומציגות את היחס בין נשים לגברים בשתי התנועות הלא אורתודוקסיות הגדולות בארצות הברית – הרפורמית והקונסרווטיבית:

²² לאחרונה מסרה ד"ר עינת רמון בתקשורת שהיא אינה רבה עוד. ראו יאיר שלג, "לא רבה עם אף אחד", קולך, <http://www.kolech.com/show.asp?id=55371>. המחקר השיטתי הראשון על נשים ברבנות בישראל הוא מאמרה של צביה ולדן, "רב, רבה ורברבה", פנים 33 (2005), עמ' 77-84. ראו על כך בהמשך.

²³ Haviva Ner-David, *Life on the Fringes: A Feminist Journey toward Traditional Rabbinic Ordination*, Needham: JFL Books, 2000. וראו נדל (לעיל הערה 3), עמ' 115-220.

²⁴ Sara Hurwitz, "Orthodox Women in Rabbinic Roles," in Elyse Goldstein (ed.), *New Jewish Feminism*, Woodstock: Jewish Lights, 2009, pp. 133-143.

²⁵ Ben Harris, "Amid Furor, Weiss Backs Away from 'Rabba' Title for Women," *JTA*, Mar. 9, 2010. אני מודה לרבה הורביץ על ששיתפה עמי את מהלך העניינים בכל הקשור לסמיכתה.

חברי איגוד הרבנים המתקדמים בארצות הברית (CCAR)

סך הכול	רבות	רבנים	
2,042	589 (29%)	1,453 (71%)	חברים ב־CCAR ²⁶
72	52 (72.2%)	20 (27.8%)	הוסמכו בשנים 2010-2011

חברי כנסת הרבנים הקונסרוטיבית (The Rabbinical Assembly – RA)²⁷

סך הכול	רבות	רבנים	
1,700	282 (16.6%)	1,418 (83.4%)	חברים ב־RA
63	23 (35.5%)	40 (63.5%)	הוסמכו בשנים 2010-2011

שיעורן של נשים שקיבלו סמיכה בתנועה הרפורמית בשנים האחרונות גבוה מאוד ועומד על למעלה מ־72%, פי שלושה בערך משיעורן באיגוד הרבנים המתקדמים. שיעורן של הרבות הקונסרוטיביות בכנסת הרבנים נמוך יותר, ועומד על 16.6%. שיעור המוסמכות הקונסרוטיביות בשנים 2010-2011 כפול אמנם משיעור הרבות בכנסת הרבנים הקונסרוטיבית, אך הוא קטן בכחצי משיעור המוסמכות הרפורמיות באותן שנים.

לפי נתוני ה־CCAR הרפורמי, 42 מתוך 52 הנשים שהוסמכו בשנים 2010-2011 משמשות רבות של קהילות, ועשר הנשים הנותרות עובדות במשרות לא קהילתיות ככהונות דת בצבא, בארגוני "הלל" באוניברסיטאות וכדומה. כניסתן הנרחבת של נשים למקצוע הרבנות בשנים האחרונות משנה את הרבנות בזרמים הליברליים, ודומה שלא רק בהם.

כיצד שינו הנשים את מקצוע הרבנות

כמובן, נשים המכהנות ברבנות אינן עשויות מקשה אחת. אחדות מהן פמיניסטיות נלהבות, ואחרות אינן מגדירות את עצמן כלל כפמיניסטיות; יש בהן מסורתיות יותר ופחות; מקצתן מושקעות במשימות של צדק חברתי ומקצתן מתמקדות בצמיחה רוחנית; חלקן עוסקות בעיקר בחינוך

²⁶ המידע מעודכן לספטמבר 2011. אני מודה לגברת טניה ספרלינג מאיגוד הרבנים המתקדמים על שיפוקה לי את המידע.

²⁷ הכוונה היא למוסמכים בשני בתי המדרש של התנועה הקונסרוטיבית, JTS בניו יורק וזיגלר בלוס אנג'לס. אני מודה לרבה ג'ן קריל קאופמן מן התנועה הקונסרוטיבית האמריקנית על המידע.

וחלקן מתעניינות בטקסי חיים ובליטורגיה. בכל זאת, קשה להתווכח עם טענתה של הרבה לאורה גלר – הרבה הראשית של קהילת עמנואל, קהילה רפורמית גדולה בבוורלי הילס – שהובעה כבר לפני כשני עשורים, שהנשים שינו את מקצוע הרבנות.²⁸

כשנדון נושא רבנותן של נשים נשמעות הקריאות: "נשים רבות, זהו חידוש, אלפי שנים הייתה הרבנות נתונה בידי הגברים בלבד!". יש האומרים זאת מתוך רווחה ויש האומרים זאת מתוך דאגה. אך אלה גם אלה אינם מדייקים, שכן הרבנות כמקצוע היא כשלעצמה תופעה חדשה יחסית בעולם היהודי. לפני המאה התשע־עשרה, רבנים שימשו מנהיגים קהילתיים, מורים ופוסקי הלכה, אבל במקרים רבים היה להם מקור עיסוק נוסף. המקצוע המקובל כיום של רב קהילה לא היה קיים קודם לתקופה המודרנית.²⁹ כמו כן, יש להדגיש שהתופעה הנדונה עוסקת בעולם הלא אורתודוקסי, שבו תפקיד הרב הוא בעיקרו של מורה ויועץ רוחני ולא של פוסק הלכה.³⁰ הדברים האמורים כאן אינם באים להחליש את הטענה באשר למידת המהפכנות שבהסמכת נשים אלא להעמידה בהקשר הראוי.

ההבנה שנשים מביאות עמן איכויות ייחודיות למקצוע לחלה באופן הדרגתי. הנשים הראשונות שהוסמכו לרבנות עשו כל שביכולתן כדי להראות שהן שוות לעמיתיהן הגברים; הן רצו להשתלב במערכות הקהילתיות ולא חיפשו מהפכות.³¹ לא היו להן דגמים מן העבר שמהם יכולות היו ללמוד. הן ניסו לשמור על פרופיל נמוך בכל הקשור לנשיותן, וגם כשפעלו להעלות את המודעות לענייני נשים הן עשו זאת יחד עם עמיתיהן הגברים. נושא חופשת הלידה (שאינו חובה על פי החוק האמריקני), למשל, היה ועודו רגיש מאוד בקרב נשים ברבנות. גלר מגלה שבשנים הראשונות להסמכת רבות המליצו לנשים "לטפל במצב" באופן אינדיבידואלי ולדחות את הדיון בחופשת לידה עד שהן תפתחנה "מערכת יחסים סולידית ובטוחה עם הקהילה".³² עברו כמעט שני עשורים מאז הוסמכה האישה הראשונה בארצות הברית בטרם החלו נשים המכהנות ברבנות להכיר בייחודיותן, שאותה הן מביאות אל הבימה ואל חיי הרבנות, ולחגוג אותה. בסעיף הבא אדון בעניין זה.

²⁸ Laura Geller, "From Equality to Transformation: The Challenge of Women Rabbinic Leadership," in Tamar M. Rudavsky (ed.), *Gender and Judaism: The Transformation of Tradition*, New York and London: New York University Press, 1995, p. 244

²⁹ Ismar Schorsch, "Emancipation and the Crisis of Religious Authority: The Emergence of the Modern Rabbinate," in Werner E. Mosse et al. (eds.), *Revolution and Evolution: 1848 in German-Jewish History*, Tübingen: Mohr, 1981, pp. 205–247

³⁰ שאלת מנהיגותן של נשים אורתודוקסיות בתקופתנו ראויה לדיון נפרד. ראו לדוגמה תמר רוס, ארמון התורה ממעל לה: על אורתודוקסיה ופמיניזם, בתרגום רותי בראילן, תל אביב: עלמא ועם עובד, 2007.

³¹ גלר (לעיל הערה 28), עמ' 244–245.

³² שם, עמ' 248.

איזון. אינטימיות והעצמה

הרֶפָּה ג'נט מַרְדֵּר, שלימים הייתה האישה הראשונה שעמדה בראש איגוד הרבנים המתקדמים בארצות הברית (2003–2005), כתבה בשנת 1991 שנשים במקצוע הרבנות חולקות מחויבות לשלושה ערכי יסוד: איזון, אינטימיות והעצמה.³³ הדברים הבאים מתייחסים בעיקר לנשים ברבנות בצפון אמריקה. בהמשך אדון במצב המיוחד של רבות בישראל.

בערך "איזון" מתייחסת מרדר למחויבות לשיווי משקל בין החיים המקצועיים לבין החיים האישיים. שלא כמו בדגמים מסורתיים יותר של תפקוד הרב בקהילות בצפון אמריקה, שבהם הרב מגיע למשרדו בבוקר, נשאר בקהילה עד מאוחר בערב וחברי הקהילה רשאים להתקשר אליו בכל שעות היום (והלילה). נשים המכהנות בתפקיד רבות בוחרות לעתים קרובות לעבוד במשרד חלקית כדי שתוכלנה להקדיש זמן מספיק למשפחותיהן. אחרות מוצאות את האיזון המבוקש באמצעות עבודה בקהילות קטנות או בינוניות (אחזור לשאלת גודל הקהילות מאוחר יותר). בחפשו עבודות שתאפשרנה להן למצוא שיווי משקל בין הקריירה לבין חיי המשפחה והחיים האישיים מוכנות נשים רבות לעבוד במשרות הנחשבות יוקרתיות פחות, כמו ליווי רוחני (chaplancy) בבתי חולים או בצבא, ניהול ארגוני "הלל" של סטודנטים, חינוך והוראה. בכך הן תורמות להרחבת תחומיה של הרבנות כמקצוע.

המודעות של הרבות לצורך בשעות עבודה גמישות, כמו השיח העמוק והמתמשך בשאלות של מנהיגות וסגנון עבודה, משפיעים על מעגלים רחבים יותר. במקרים רבים הן מתקבלות בעיני בני קהילתן, נשים וגברים כאחד, כמודל לניהול חיים בריאים ומאוזנים. הדוגמה שהן מספקות במודעות לחשיבות של ממדים מגוונים של החיים מעודדת גם רבנים גברים ובעלי מקצועות אחרים לבחון את עדיפויותיהם ואת חלוקת הזמן שלהם, ונותנת להם לגיטימציה להשקיע משאבים גדולים יותר בחייהם האישיים ובחיי משפחותיהם. נוסף על כך, שלא כמו במודלים רבניים מסורתיים יותר, שבהם הרב תלוי באשתו הרבנית בכל הנוגע לבישול, לאירוח ולהגשה בזמן שהוא מלמד את בני הקהילה הבאים אליו ומשוחח עמם, רוב הרבות (ולמעשה גם רבנים ליברלים רבים) צריכות לאפות בעצמן, וגם להגיש אגב ההתעסקות בלימוד ובשיחה עם אורחיהן.

בערך "אינטימיות" מתכוונת מרדר למאמציהן של נשים לפתח קשרים קרובים ולא רשמיים עם חברי קהילותיהן. בשיחות עם רבות עולה באופן קבוע מחויבותן ליצירת תחושה של קהילה המתפקדת כמעין משפחה מורחבת. על פי מחקרן של ריטה סימון ופמלה נדל, נשים ברבנות נוטות להיות "פחות רשמיות, יותר נגישות, יותר שוויוניות, נוטות יותר לגשת, לנגוע ולחבק. פחות נתונות לשיקולי אגו, נוטות פחות לחפש את מרכז הבמה. הן מדגישות שהן מנהלות טקסי חיים בדרך אחרת [מגברים]".³⁴

אלא שבעוד שדומה שלנשים ברבנות קל יותר לאשש אינטימיות ותחושת קהילה, למוסמכות הראשונה היה קשה יותר לאשש חיי זוגיות ומשפחה. בשנת 1995, סילביה ברק פישמן שאלה

Janet Marder, "How Women Are Changing the Rabbinate," *Reform Judaism* 19, 4 ³³ (1991), p. 5

David J. Zucker, "Women Rabbis: A Novel Idea," *Judaism* 55 (2006), p. 112 ³⁴ מצוטט אצל

רבנים - עשר שנים לאחר שקיבלו את הסמיכה שלהם - על חיי נישואיהם. 33% מן הנשים דיווחו שמעולם לא נישאו, בהשוואה ל-2% בלבד מן הגברים. ל-46% מן הנשים לא היו ילדים בעת עריכת המחקר, בהשוואה ל-8% בלבד מן הגברים.³⁵ אין בידי נתונים עדכניים בעניין זה, אבל דומני שמחקר דומה היום, עם התבססותן של נשים ברבנות, יגיע לתוצאות שונות למדי.

בערך "העצמה" מתכוונת מרדר להדגשת "האחריות, הפריבילגיות והכוח המשותפים" של הרבות עם עמיתיהן לעבודה ועם חברי הקהילות שבראשן הן עומדות. לדידה של מרדר, נשים ברבנות נוטות למערכות עבודה היררכיות וריכוזיות פחות מאשר גברים.³⁶

ככל שעוברות השנים נראה שהנשים משנות את השפה המקצועית הרבנית. כ-650 נשים משרתות בקהילות רפורמיות בארצות הברית מתוך 1,800 רבנים מכהנים. הרפָּה ג'קלין קוך אלנסון, ראש ארגון הרבות הרפורמיות, סבורה שיותר ויותר רבנים (גברים) "מושפעים מן היכולת של עמיתותיהם לשלב בין העבודה לבין חיי משפחה ופנאי באופן הומני [...]. רבים מהם מאמצים בשמחה כמה מהמודלים הרבניים החלופיים שנשים יצרו".³⁷

עצם נוכחותן של נשים ברבנות מכריחה את חברי קהילותיהן להתייחס לדתיות ולקדושה באור חדש. גלר קבעה שיהודים אחדים עושים העברה פסיכולוגית (transference) או קישור לא מודע בין הרב שלהם לבין האל.³⁸ נוכחותה של אישה על הבימה מונעת את הזהויות האסוציאטיבי והלא מודע הזה ומכריחה את המתפללים להתמודד בדרכים חדשות ויצירתיות עם האלוהות ועם הקדושה. בלו גרינברג, מנהיגה אורתודוקסית אמריקנית, קבעה שהנשים סייעו ל"דה-מיסטיפיקציה של הרבנות". גרינברג, הנשואה בעצמה לרב, הסבירה שנשים רבות "מקבלות על עצמן תפקידים 'ארציים' יותר מגברים. הן אינן מלאות בחשיבות עצמית. הן אינן פועלות במנותק מחברי קהילותיהן כשם שנהגו רבנים בעבר, רבנים גברים".³⁹ דומה שאפשר לומר בהכללה שהמצב לא השתנה מאז קביעתה של גרינברג (וראו בהמשך).

אתגרים, וגשרים שעוד לא נחצו

אף על פי שמראה אישה על הבימה או בבית המדרש או בטקס חיים בחוגים ליברליים כבר אינו מראה חריג, הנורמליזציה של מקצוע הרבנות הנשית טרם הושגה. בעבור רבים, גם אם לא יודו בכך, "רב אמת" צריך להיות גבר. אולי העדפת רב גבר אינה שונה מהעדפה סמויה (ואולי

³⁵ שם, עמ' 111. ראו גם Emily H. Feigenson, "Female Rabbis and Delayed Childbearing," *CCAR Journal* (Spring 1997), pp. 74-76

³⁶ בעניין זה ראו גם את מאמרה של הרבה ג'קלין קוך אלנסון, העומדת בראש ארגון הרבות הרפורמיות: "From the Personal to the Communal", Jacqueline Koch Ellenson, גולדשטיין, פמיניזם (לעיל הערה 24), עמ' 125-132.

³⁷ שם, עמ' 131.

³⁸ גלר (לעיל הערה 28), עמ' 245. כשהיה בן ארבע התעקש בני במשך תקופה ארוכה שהרב של הקהילה שבה התפללנו כשהיינו בסינסינטי שבאוהיו - יהודי מזוקן ונשוא פנים - הוא אלוהים. לא מופרך לחשוב שהקישור שעשה הפעוט באופן מילולי נעשה באופן לא מודע גם אצל אנשים בוגרים.

³⁹ מצוטט אצל Arthur J. Magida, "How Are Women Changing the Rabbinate," *Baltimore Jewish Times*, Aug. 8, 1986, p. 57

לא מודעת) של רופא על פני רופאה או עורך דין על פני עורכת דין. אלא שבמקרה דגן נוספת לבעייתיות המגדרית גם השאלה הדתית: האם זה "בסדר" שמסדר הקידושין יהיה אישה? האם זה "בסדר" שאישה תנהל את טקס האזכרה? גם אנשים רבים שהם ליברלים בהשקפותיהם הדתיות, ועשויים להסכים בכל לב להסמכת נשים, יעדיפו להסתייע בשירותיו של רב, בעיקר בטקסי חיים. פעמים רבות מוסברת העדפה זו ברצון שלא לזעזע סב או דודה מבוגרת שמרנים או מסורתיים – רב לא אורתודוקסי יבלוט פחות מרבה אישה.

ובכל זאת, רבות מן הבעיות שעמן מתמודדות נשים ברבנות אינן שונות באופן מהותי מאלה שבהן נתקלים גברים במקצוע זה – אלא שלנוכח אופי המקצוע והעובדה שעד לאחרונה הוא היה גברי בלבד, היבטים מסוימים שלו ואתגרו עדיין מיוחדים לנשים. הקושי באיזון בין חיי עבודה לחיי משפחה קשה במיוחד במקצוע הרבנות משום שפרקי הזמן העמוסים ביותר של רבנים, ובעיקר של רבני קהילה, הם זמנים המוקדשים בדרך כלל לחיי המשפחה ולחיים הפרטיים: ערבים, שבהם מתקיימות ישיבות ופגישות רבות, שבתות וחגים. בספרה *A Place of Light* מתארת הסופרת רונדה שפירו־רזור את התמודדותה של דמותה הדמיונית, הרֶבָה לינדה קליין, באומרה: "לא היה פנאי. הקהילה חיכתה כמאהב קנאי. מאות אנשים חיכו שהיא תתן להם מרוחה, תנחה אותם אל אלוהים, אל התפילה או אל נשמותיהם שלהם".⁴⁰

הרצון לאזן בין היבטי החיים מביא כאמור נשים רבות לחפש עבודות במשרה חלקית, לעבוד בקהילות קטנות ולהימנע מלשמש רבה בכירה (senior rabbi) בקהילות גדולות. מרדר רואה בכך בחירה מקצועית מודעת. אבל הבחירה הזאת מותירה את הנשים במשרות שהגמול הכספי עליהן נמוך הרבה יותר, וכמותו גם החשיפה הציבורית ואפשרויות ההשפעה.⁴¹ גלר מאתגרת את מרדר, המצדדת בבחירה בקריירה מתונה יותר, ותוהה אם נשים באמת בוחרות באותו "קול שונה" באופן חופשי.⁴² היא מתייחסת לתקרת זכוכית הניצבת כביכול מעל ראשיהן של נשים – לא רק עקב ההפליה שלהן בהקשר המקצועי אלא גם משום שרבות מהן "מתקשות לדמיין את עצמן כרבות בכירות, מפני שאין עומדים לרשותן מודלים של נשים המכהנות כרבות בכירות".⁴³ נשים מאמינות, גורסת גלר, שהסיבה שקהילות מעסיקות אותן בתפקיד assistant rabbi בקלות רבה יותר מאשר גברים היא שהן "צייטניות יותר וקלות לשליטה".⁴⁴ גלר עצמה מכהנת בתפקיד רבה בכירה מאז 1994 בבית כנסת גדול, "טמפל עמנואל" בבוורלי הילס שבקליפורניה, והיא אחת

⁴⁰ Rhonda Shapiro-Rieser, *A Place of Light*, New York: Poseidon Press, 1983, pp. 242–243. מצוטט אצל צוקר (לעיל הערה 34), עמ' 110.

⁴¹ מרדר (לעיל הערה 33), עמ' 5.

⁴² גלר מתייחסת בדבריה לספר של קרול גיליגן בשם זה, שבו טוענת המחברת שבחירותיהן של נשים נובעות מערכי חיים אחרים מאלה של גברים. ראו קרול גיליגן, בקול שונה, בתרגום נעמי בן חיים, תל אביב: ספרית פועלים, 1995.

⁴³ גלר (לעיל הערה 28), עמ' 246–250.

⁴⁴ שם, עמ' 149.

הרבות הראשונות שהנהיגו בית כנסת מטרופולי גדול. כיום, נשים מנהיגות שש מתוך 51 הקהילות הרפורמיות הגדולות בארצות הברית.⁴⁵

רבות מדווחות שחברי קהילותיהן מקיימים עמן אינטראקציות חופשיות יותר מן האינטראקציות שלהם עם רבנים ממין זכר.⁴⁶ דבר זה אינו בהכרח רע, כפי שהערתי לעיל, אבל חוסר רשמיות עלול להיות בעייתי לעתים, בעיקר בהקשרים שבהם הסמכות אינה מפורשת; הוא עלול להביא להערות לא הולמות ("תראה איזו רבנית [כך!] חמודה הבאתי לך", אמר אב של נער בר מצווה כאשר נפגשתי עם המשפחה בפעם הראשונה); ויש המפרשים את הנגישות ואת חוסר האמצעיות של נשים כהיעדר גבולות ("האם זה בסדר לנשק את הרבה?"), שאל חבר קהילה בסוף התפילה בערב שבת כאשר המתפללים בירכו זה את זה). אין לי נתונים מוצקים בעניין הזה, אבל אני משוכנעת שאם נשווה, נגלה שיותר עמיתים וחברי קהילה נוגעים ברבות, מחבקים אותן, טופחים על כתפיהן, מעירים על הופעתן החיצונית וכדומה מבמקרים שבהם הרבנים הם גברים.⁴⁷

כמעט בכל השיחות שקיימתי עם עמיתותיי בארץ ובצפון אמריקה לקראת כתיבת המאמר עלתה השאלה בדבר קוד הלבוש המקצועי הראוי לרבה. הרבות חשות שהציפיות מהן מבלבלות. מצפים מהן להיות לבושות היטב ובנשיות, אבל לא להיות גנדרניות או סקסיות. שאלות כמו חליפה או שמלה? האם יאה ללבוש מכנסיים על הבימה? מה הצבעים המתאימים? מה האורך הראוי לחצאית?⁴⁸ נשאלות לעתים קרובות בשיחות של רבות. הן משקפות חוסר בהירות רחב יותר באשר לציפיות מנשים ברבנות.

תהליך הנישוי (feminization) העובר על מקצוע הרבנות אינו שונה בעיקרו מתהליכים דומים שעוברים מקצועות אחרים שנחשבו בעבר גבריים. בד בבד עם כניסת נשים למקצועות אלה חלה שחיקה ביוקרתם ובתגמול הכספי עליהם. כך קרה במקצועות ההוראה והפקידות וכך קורה במידה מסוימת גם בתחום הרפואה והתקשורת.⁴⁹ עם זאת, נראה שיש ממדים ייחודיים לנישוי של מקצוע הרבנות, שכן זהו מקצוע שיוחד לגברים לא רק בגלל כוחות השוק אלא גם בהגדרה לכתחילה ובשל העובדה שיעודו דתי ושהוא קשור לנשגב.

⁴⁵ הכוונה לקהילות שחברות בהן אלף משפחות ומעלה; נתון זה מעודכן לראשית שנת 2012. אני מודה לגברת טניה ספרלינג מכנסת הרבנים הרפורמים בארצות הברית על המידע.

⁴⁶ Irit Printz, "Women in the Conservative Synagogue", גולדשטיין, פמיניזם (לעיל הערה 24), עמ' 188.

⁴⁷ גלר מתייחסת לעניין זה במאמרה (לעיל הערה 28), עמ' 150. מובן שנשים עשויות לבקש שלא ייגעו בהן, אבל רבות שראינתי טענו שגישה כזאת תתקבל כ"סנוביות" או כהיעדר חוש הומור.

⁴⁸ בארצות הברית נשאלת גם השאלה אם בימים הנוראים מתאים ללבוש גלימת שרד (robe), שהייתה נהוגה בקהילות רשמיות יותר, או קיטל מסורתית. בשני המקרים לא תמיד פשוט להשיג בגד המתאים למבנה הגוף הנשי.

⁴⁹ בעניין השפעת כניסתן של נשים למקצועות שנחשבו בעבר גבריים ראו לדוגמה את קובץ המאמרים על נישוי מקצוע ההוראה, Regina Cortina and Sonsoles San Roman (eds.), *Women and Teaching: Global Perspectives on the Feminisation of a Profession*, New York: Palgrave MacMillan, 2006

"ברירת הגברים"⁵⁰ הוא עניין הנמצא בשנים האחרונות במרכז תשומת הלב של מנהיגים ושל מחנכים רבים ביהדות הליברלית בארצות הברית. המספר הגדל של נשים המבקשות את מקצוע הרבנות והנורמליזציה היחסית של התופעה מלווים בירידה במספר הגברים הנרשמים לתוכניות לרבנות והמבקשים להיות פעילים בהקשר היהודי באופן כללי.⁵¹ גברים יהודים אינם נסוגים רק מבתי הכנסת. השתתפותם מועטה יחסית בתנועות הנוער ובמחנות הקיץ כבר בגיל הנעורים ואף בגיל הילדות. תופעה זו קיימת ביהדות הלא אורתודוקסית כולה, אולם היא בולטת ככל שהקבוצה הדתית ליברלית יותר (עם זאת, דומה שהמגמה נבלמה בשנים האחרונות, ומספר הגברים הפונים למקצוע הרבנות עולה בהדרגה).

כבר בשנת 1978, שנים מעטות לאחר סמיכת הנשים הראשונות בארצות הברית, אמר נורמן מירסקי, פרופסור לסוציולוגיה, שעצם הימצאותן של נשים ברבנות עשויה לאשש אחת ולתמיד את האמרה ש"רב אינו מקצוע מתאים לבחור יהודי". שמונה שנים לאחר מכן, בשנת 1986, הוא אמר שנשים אולי לא תגרומנה לגברים לעזוב את המקצוע, אבל הן בהחלט תגרומנה פניקה לגברים שמלכתחילה יש להם ספקות באשר לגבריותם.⁵² הערכתו זו של מירסקי התממשה במידה רבה במציאות של היהדות הליברלית בימינו. גברים מתרחקים מבתי כנסת, ובכלל זה מבחירה ברבנות כמקצוע, אולי גם מפני מה שמכונה לעתים "אווירה נשית" (feminine vibe) שהם חשים בה. מתפלל אחד תיאר את תחושתו בבית הכנסת כהרגשה ש"אימא מנהלת כאן את העניינים". תופעה זו מעוררת חששות בקרב מנהיגים בעיקר בצפון אמריקה באשר לעתיד הקהילה היהודית.⁵³ לא פעם הנשים מואשמות, ישירות ובעקיפין, בגרימת המצב הזה (זכרו את התהיות שהעלו הגברים הצעירים בפני דורה ב"סיפור לפורים" שהובא בראש המאמר).

נדרש דיון נפרד כדי לעמוד על האתגרים הללו. כאן אזכיר רק את קביעתו של הרב ג'וזף מצלר שכדי להשיג את מעורבותם של הגברים יש צורך בעזרתן של הנשים. מעניין לציין שלחזוק דבריו הוא ציטט את לוחם החופש הדרום-אפריקני, נלסון מנדלה, שטען שהמדכא צריך להשתחרר ממש כמו המדוכא.⁵⁴ מצלר מציע לקיים קבוצות לימוד נפרדות לגברים שבהן הם יחוו חופשיים לדון בנושאים שבקדושה ושברגש עם בני מינם. לאחרונה נערכות בכנסי התנועה הרפורמית תפילות מיוחדות לגברים. כשם שנשים יהודיות רבות מבטאות צורך במפגשים עם נשים בלבד, מפגשים שלא יבואו על חשבון השיתוף בין המינים אבל יספקו מסגרת בטוחה ותומכת להתמודדות משותפת ולצמיחה רוחנית, כך מבטאים גם יותר ויותר גברים צורך ב"חדר משלהם" שבו יוכלו לבטא את

⁵⁰ Sylvia Barack Fishman and Daniel Parmer, *Matrilineal Ascent/Patrilineal Descent: The Gender Imbalance in American Jewish Life*, Waltham: Brandeis University, 2008; גידה (לעיל הערה 39).

⁵¹ שני יוצאי דופן לתופעה זו הם אברהם גייגר קולג' – בית המדרש הליברלי לרבנים בברלין, ו"סמינריו רביניקו" של התנועה הקונסרווטיבית בבואנוס איירס. בשניהם עדיין יש רוב גדול לגברים בקרב הסטודנטים והמוסמכים.

⁵² דבריו של מירסקי צוטטו אצל מגידה (לעיל הערה 39), עמ' 61.

⁵³ ראו למשל Joseph B. Meszler, "Where Are the Jewish Men? The Absence of Men from Liberal Synagogue Life", גולדשטיין, פמיניזם (לעיל הערה 24), עמ' 165-174.

⁵⁴ שם, עמ' 170-171.

דתיותם בסביבה תומכת. כדי למלא את הצרכים האלה מוקמות בצפון אמריקה קבוצות לימוד, תפילה ושיחה של גברים יהודים. ברוח זו מספר הרב קרי אוליצקי על קבוצות של גברים הנפגשים לאירועי קידוש לבנה מדי חודש, בדומה לקבוצות נשים הנפגשות לאירועי ראש חודש.⁵⁵

תרומתן של נשים לחידושים טקסיים ולחיי בית הכנסת

הנשים ברבנות השפיעו עמוקות על עולמו של בית הכנסת, על התפילה ועל הטקסים היהודיים. אמנה כאן בקיצור ארבע רמות של השפעה:⁵⁶

- א. הצגת שפה ליטורגית כוללת (אינקלוסיבית) יותר, המתייחסת אל המתפללים כולם, בין השאר על ידי הוספת שמות תואר נקביים לצד הזכריים. לדוגמה, לצד "מוֹדָה אני" בתפילת הבוקר נוסף בסידורים רבים הביטוי "מוֹדָה אני".⁵⁷
- ב. הוספת דמויות נשים לצד דמויות גברים מן המורשת היהודית המופיעים בסידור. לדוגמה, הוספת האימהות (שרה, רבקה, רחל ולאה) לאבות בברכת "אבות" שבתפילת העמידה, התפילה המרכזית בכל אחת משלוש תפילות היום.
- ג. חידוש של טקסים עתיקים כמו טקסי ראש חודש או גמילת תינוק, ויצירה של טקסים חדשים כמו טקסי קריאת שם לבת (זבד הבת), טקסים המיועדים לראשית ההיריון ולסופו, לכינון זוגיות, לגירושים, לריפוי ממחלה, מהפלה או מפגיעה, ובישראל – לראשית השירות הצבאי ולסיומו, ועוד.⁵⁸
- ד. יצירת שפה מורכבת ועשירה יותר בהתייחסות אל אלוהים. פיתוח מטפורות ניטרליות מבחינה מגדרית מזה, ומטפורות מגוונות מבחינה מגדרית הפונות אל האלוהות בדרכים מגוונות ויצירתיות מזה. לדוגמה, נוסף על מטבע הברכה המסורתי "ברוך אתה ה'; אלהינו מלך העולם" הוצעו נוסחים חלופיים או משלימים, כמו "ברוכה את יה, עין החיים" או "ברוך אתה ה', רוח העולם". חידושים בכל הקשור לפנייה אל האל שנויים במחלוקת יותר משאר העניינים שנזכרו כאן.

⁵⁵ Kerry Olitzky, "Finding the Light – Kiddush Levanah: A Ritual for Renewal for Jewish Men," in Brod Harry and Zevit Shawn Israel (eds.), *Brothers Keepers: New Perspective on Jewish Masculinity*, Harriman, Tenn.: Men's Studies Press, 2010

⁵⁶ לדיון מפורט ראו Dalia Marx, "Gender in the Israeli Liberal Liturgy" (לעיל הערה 24), עמ' 217–206; idem, "Influences of the Feminist Movement on Jewish Liturgy: The Case of Israeli Reform Prayer," *Sociological Papers* 14 (2009), pp. 67–79

⁵⁷ יש לציין שלשון הנקבה בתפילה זו מופיעה גם בסידורים מסורתיים. ראו ראובן סיון, "מודה אני", לשוננו לעם לב, ב (תשמ"א), עמ' 62–63.

⁵⁸ טקסים חדשים רבים מופיעים בספר חדש המציע טקסי טבילה בהקשרי החיים השונים: אלונה ליסיצה, דליה מרקס, מיה ליבוביץ ותמר דבדבני (עורכות), פרשת המים: טבילה כהזדמנות להיטהרות, לצמיחה ולריפוי, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשע"ב. ספר זה בא לתבוע מחדש חזקה על טקסי טבילה שבמידה רבה נזנחו ביהדות הליברלית. ראו שם, עמ' 28–31.

בהקשר זה יש להדגיש את ההבדלים בין התנועות הליברליות עצמן: בעוד שרבנים רפורמים, רקונסטרוקציוניסטים וכאלה הנמנים עם תנועת ההתחדשות מביעים נכונות רבה יותר לחידושים ולשינויים בתפילה, רבנים מסורתיים נוטים לשמרנות יחסית בכל הקשור בכך, בעיקר באשר לשינויים במטבע התפילה.⁵⁹ כמו כן, ראוי להדגיש כי הצעות הקשורות בשינוי השפה הליטורגית והטקסטית בכל הנוגע לכוללנות (אינקלוסיביות) מגדרית הוצעו פעמים רבות על ידי נשים מן השורה ולא דווקא על ידי רבות.

הנשים, ובכלל זה הרבות, פעילות מאוד ביצירת ביטוי דתי. רבות מהן עומדות בחזית היצירה הדתית-רוחנית בזרמים היהודיים הליברליים, וכיום, במידה הולכת וגוברת, גם בחוגים אורתודוקסיים מודרניים.⁶⁰ נכון אף לומר ששנים הן המובילות כיום בתחום החדשנות הליטורגית והטקסטית, ובפועל הן מרחיבות את ארון הספרים היהודי. הן עורכות ספרי תפילה,⁶¹ יוצרות פרשנות לתורה⁶² ועורכות קובצי טקסים חדשים.⁶³ מעניין לציין שכל המפעלים שהוזכרו כאן היו פרי עבודת צוות של נשים.⁶⁴

הפתיחות כלפי נשים ברבנות ונוכחותן בתפקידים ציבוריים בבית הכנסת, שהיא מצדה ביטוי לכך שהחברה הפכה פתוחה יותר, סייעה בתורה ביצירת אווירה פתוחה יותר גם כלפי קבוצות אחרות שנמצאו בשולי הקהילה היהודית: אנשים החיים במבנה משפחתי לא מסורתי כגון הומוסקסואלים ולסביות, גרים, אנשים בעלי צרכים מיוחדים, אנשים ממוצאים אתניים מגוונים ועוד. אם כן,

⁵⁹ הכוונה היא לחלקים הקבועים של התפילה, ובעיקר למה שמכונה מטבע הברכה ("ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם [...]"), שנחשב לחלק הקדום והלא משתנה של התפילה.

⁶⁰ לדוגמה, פורום הנשים הדתיות "קולך" בישראל, Jewish Orthodox Feminist Alliance – JOFA, בארצות הברית, ו"בית דבורה" במערב אירופה.

⁶¹ לדוגמה, הסידור האמריקני-רפורמי החדש, משכן תפילה, נערך בידי הרבה אלס פרישמן. ראו *Mishkan T'filah*, New York: CCAR Press, 2007. על שיקולי העריכה ותולדות הסידור ראו Elyse Frishman, "Entering Mishkan T'filah," *CCAR Journal* (Fall 2004), pp. 56–67.

⁶² אזכיר שלושה מן הקבצים: Elyse Goldstein (ed.), *The Women's Torah Commentary: New Insights from Women Rabbis*, Woodstock: Jewish Lights, 2000; idem (ed.), *The Women's Haftarah Commentary: New Insights from Women Rabbis on the 54 Weekly Haftarah Portions, the Five Megillot & Special Shabbatot*, Woodstock: Jewish Lights, 2004. לאחרונה יצא פירוש חדש של נשים לחמישה חומשי תורה: Andrea Weiss and Tamara Ashkenazi, *The Torah: A Women's Commentary*, New York: Union of Reform Judaism, 2008.

⁶³ לדוגמה, ארבע רבות ישראליות חיברו את הספר פרשת המים: טבילה כהזדמנות להיטהרות, לצמיחה ולריפוי (לעיל הערה 58), שבו הן מבקשות למשמע מחדש את טקס הטבילה שהוזנח במידה רבה ביהדות הליברלית, כטקס מעצים.

⁶⁴ העניין ברוחניות של נשים ובתפילתן אינו נחלתם של הזרמים הליברליים בלבד. ספריה של עליזה לביא תפילת נשים: פסיפס נשי של תפילות וסיפורים (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2006) ומנהג נשים: מסע נשי של מנהגים, טקסים, תפילות וסיפורים (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2012) הפכו רבי מכר והשפיעו על קהלים רחבים, במיוחד ביהדות האורתודוקסית. כמו כן יש להזכיר את יצירתה הליטורגית והמדרשית של ד"ר יעל לוין, המזדהה כאורתודוקסית.

משמעו של הפמיניזם בימינו אינו רק שחרור הנשים אלא גם שחרור כל מי שזקוק להשתחרר מכבלים שהחברה הטילה עליו.⁶⁵

נשים רבות וסמיכת נשים במדינת ישראל

כיום חיות בישראל כשבעים נשים המשמשות רבות, מתוכן 18 בתנועה המסורתית (הקונסרוטיבית), 38 בתנועה ליהדות מתקדמת (הרפורמית), 12 בתנועת "תמורה" (היהדות החילונית) ועוד כמה שהוסמכו בתנועה הרקונסטרוקציוניסטית בארצות הברית ובתנועת ההתחדשות היהודית (Jewish Renewal).

רבים מן האתגרים הניצבים לפתחן של רבות ישראליות אינם שונים מאלה שעמם מתמודדות עמיתותיהן מצפון אמריקה. ואפשר היה לצפות שלנוכח האופי המסורתי יחסית – ויש שיכנו זאת האופי המצ'ואיסטי – של החברה הישראלית, ייתקלו רבות ישראליות ביחס חשדני ומפלה אף יותר. אחת מעמיתותיי אמרה שהישראלים יסכימו לכל היותר לאפשר לנשים לקבל סמיכה, אבל לא יקבלו אותן באמת כרבות. ובכל זאת, המתואר כאן הוא במקרים רבים רק חלק מתמונה רחבה יותר: הבעיות המידיות שעמן מתמודדות קהילות לא אורתודוקסיות נובעות בראש ובראשונה מכך שהן ליברליות ושהן מקדמות ערכים מודרניים ואינקלוסיביים, ולא דווקא מענייני מגדר.⁶⁶

רבנים לא אורתודוקסים משני המינים משנסים מותניים יחד משום שאלה גם אלה חברים באותו "סלון דחויים". הם מתמודדים עם ערעור קבוע של הלגיטימיות שלהם מצד הממסד האורתודוקסי, קהילותיהם אינן ממומנות כדרך שממומנים מוסדות אורתודוקסיים, והם אינם זוכים להכרה לא רק בקרב הרבנות הראשית אלא גם במשרד הפנים. רבנים רפורמים ומסורתיים אינם מוסמכים לערוך טקסי נישואים וקבורה, ובתי הכנסת שלהם אינם זוכים בתמיכה ממשלתית. הפער בין רבנים לרבות ליברלים קטן מן הפער בין רבנים חרדים ואורתודוקסים לבין רבנים ליברלים משני המינים.⁶⁷ בנאום שנשא בשנת 2009 הרבה אלונה ליסיצה לפני הנשים הרבות בתנועה הרפורמית (WRN) היא אמרה: "אנו גאות להיות שוות לעמיתינו הגברים בכל הקשור בהפליה שאנו זוכות לה מידי הממסד הדתי. המסע לדה-לגיטימציה כלפינו, שהגיע לשיאו בהאשמתו של הרב אליהו, לשעבר הרב הראשי לישראל, את הרפורמים בשואה – מכוון נגד כולנו כאחד".

אכן, העובדה שרבנים ליברלים – נשים וגברים כאחד – נדחקים לשוליים, יוצרת שותפות גורל ומקטינה את הפערים ביניהם בכל הקשור לרמות שכר ולמשרות מועדפות. בראש כמה מהקהילות הרפורמיות והמסורתיות הגדולות בישראל עומדות נשים. נשים גם משמשות בתפקידי ניהול

⁶⁵ שלב זה של הפמיניזם מכונה בדרך כלל "השלב השלישי". על שלב זה בהקשר היהודי ראו Rachel Sabbath Beit Halachmi, "The Changing Status of Women in Liberal Judaism: A Reflective Critique," in Moshe Halbertal and Donniel Hartman (eds.), *Judaism and the Challenges of Modern Life*, London and New York: Continuum, 2007, pp. 74–84

⁶⁶ עוד בעניין זה ראו Dalia Marx, "Women Rabbis in Israel," *CCAR Journal* (Fall 2012), pp. 182–190

⁶⁷ עיון ממוקד נדרש בשאלת הרקע והמוצא של רבנים ליברלים בישראל. בתוך כך יש להידרש לעובדה שמעטים מהם הם יוצאי עדות המזרח.

והנהגה.⁶⁸ אלא שקשה להתייחס לשתי התנועות הללו כאל מקשה אחת. המצב בתל"ם - התנועה ליהדות מתקדמת (הרפורמית) - שוויוני יותר מבחינה מגדרית מן המצב בתנועה המסורתית. מספר שווה של נשים וגברים, 14 רבנים מכל מין, מכהנים בקהילות רפורמיות, אך יש רק חמש רבות מתוך 18 הרבנים המשרתים קהילות בתנועה המסורתית.

רבנים בתנועה ליהדות מתקדמת (הרפורמית) בישראל (מעודכן לינואר 2012)⁶⁹

סך הכול	נשים	גברים	
86	35	51	חברי מר"ם (מועצת הרבנים המתקדמים)
28	14	14	רבני קהילות
7	4	3	רבנים מוסמכים בשנים 2010-2011

רבנים בתנועה המסורתית (הקונסרוטיבית) בישראל (מעודכן לסוף 2011)⁷⁰

סך הכול	נשים	גברים	
150	18	132	חברי כנסת הרבנים
18	5	13	רבני קהילות
5	2	3	רבנים מוסמכים בשנים 2010-2011

⁶⁸ הרב מיה ליבוביץ עומדת בראש מר"ם - מועצת הרבנים המתקדמים (הרפורמים) - והיא האישה השלישית ברציפות בתפקיד; הרב נעמה קלמן משמשת דיקן הקמפוס הישראלי של היברו יוניון קולג'; הרבה תמר אלעד-אפלבוים שימשה עד לא מזמן דיקנית של בית הספר לרבנות במכון שכטר של התנועה המסורתית. על אודות התואר "רב" או "רבה" לאישה המכהנת ברבנות ראו בהמשך.

⁶⁹ אני מודה לרבה גליה סדן, מזכירת מר"ם, על הנתונים הללו. המספרים כוללים רבנים במשרה מלאה ובמשרה חלקית כאחד.

⁷⁰ אני מודה לרבה דיאנה וילה ולגב' שירה ספונר-מרקס על המידע.

הקהילה היחידה השייכת באופן מובהק לתנועת ההתחדשות היהודית (Jewish Renewal) היא קהילת "נאוה תהילה" בירושלים, ובראשה עומדת הרבה רות קגן-גן.

מלבד היותם של גברים ונשים לא אורתודוקסים מאוחדים בכך שאלה גם אלה נדחקים לשוליים, יש כמה גורמים נוספים המקלים על נשים לעסוק במקצוע הרבנות בישראל. אף על פי שהמסגרות החינוכיות לגיל הרך רחוקות מלהשביע רצון בזמינותן ובתשובות שהן מספקות לצורכי המשפחות הצעירות, הן מאפשרות לנשים הישראליות להשתלב בשוק העבודה ואף לעבוד במשרות מלאות. גם חופשת הלידה המעוגנת בחוק (גם אם היא קצרה לעומת המקובל במדינות מערב אירופה), מערך תמיכה לא רשמי הדדי הקיים במשפחות מורחבות רבות ובהקשרים חברתיים, והסתמכות על סבים ועל חברים בעזרה עם ילדים קטנים – כל אלה מסייעים לנשים לצאת לעבודה מחוץ לבית. המרחקים הקצרים יחסית בישראל וסגנון העבודה הגמיש יחסית מבחינת שעות העבודה גם הם מקלים על נשים לצאת לעבודה. לכך יש להוסיף את העובדה שרוב המשפחות בישראל זקוקות למשכורות של שני בני הזוג, וממילא רוב הנשים עובדות מחוץ לבית.⁷¹

החברה הישראלית היא בעלת אוריינטציה משפחתית חזקה. עובדה זו, והצורך בשתי משכורות ברוב המשפחות, הופכים את יציאת הנשים לעבודה לדבר שבשגרה (להבדיל, למשל, מהמקובל בקרב חוגים יהודיים מבוססים בצפון אמריקה). הצורך לתמרן בין עבודה לחיי משפחה רגיל אפוא בקרב נשים ישראליות ממילא, ומקצוע הרבנות אינו יוצא דופן בכך. נוסף על כך, קהילות ליברליות בישראל קטנות בדרך כלל מקהילות כאלה בתפוצות, ולכן עומס העבודה בהן, גם אם אינו קטן, סביר יותר. יתר על כן, התקציבים הנמוכים של הקהילות מאפשרים להן להעסיק רב במשרה חלקית בלבד.⁷² ברוב הקהילות אין איוש מלא של המשרד והתחזוקה. דומה שרבות לא מעטות מוכנות "ללכלך את הידיים" בעת הצורך בטאטוא רצפות, בסידור כיסאות, במשלוח מכתבים וכו'. אין לי על כך נתונים מוצקים, אבל מן השיחות שניהלתי עם רבנים ועם רבות עולה שרבות מגיבות לרוב באופן חיובי יותר למטלות הללו מעמיתיהן הגברים. דומה גם שסגנון העבודה הישראלי, המתאפיין בדרך כלל בחוסר רשמיות ובהיעדר גישה היררכית נוקשה, מקל על נשים ברבנות – שלרבות מהן, כפי שנכתב לעיל, יש נטייה ליצור מערכות עבודה סמכותיות פחות ומשתפות יותר.

סקסיזם ומצ'ואיזם הם תכונות המצויות, כך נדמה לי, בכל חברה, גם בחברות מתקדמות מאוד. בחברה הישראלית אנו נוכחים בסקסיזם גלוי ומפורש. אלא שעל אף גילוייו הלא נעימים עשוי סקסיזם גלוי להיחשב לעתים דווקא כיתרון. קל יותר לזהות התנהגות או התבטאויות סקסיסטיות מפורשות וישירות, ועל כן קל יותר גם להגיב עליהן. לעומת זאת, כאשר הפליה על רקע מגדרי באה לידי ביטוי באופן סמוי ובמסגרת התבטאויות תקינות מבחינה פוליטית קשה יותר לזהותה

⁷¹ לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (מיום 28 בפברואר 2012), שיעור השתתפות הנשים בכוח העבודה האזרחי עמד בסוף 2011 על 52.6%, לעומת 62.3% בקרב גברים. הפער בין הנשים לגברים הלך והצטמצם לאורך השנים – מ-17.2% בשנת 1995 ל-9.7% בשנת 2011.

⁷² חשוב לומר שחצי משרה משמעה מחצית מן המשכורת אבל לא בהכרח מחצית מכמות העבודה. רוב הרבנים העובדים במשרות חלקיות עובדים למעשה מספר שעות רב הרבה יותר ממה שמחייב אותם חוזה העסקתם.

ולהגיב עליה. רבות בישראל נתקלות חדשים לבקרים בהערות ספקניות או מעליבות של מנהלי בתי ספר ושל מורים, של הורי בני מצווה ושל אנשי תקשורת, ואף של נהגי מוניות ושל בעלי מלאכה. כאשר ההערות הללו ישירות, על אף חוסר הנעימות הכרוך בכך, אפשר לענות עליהן באופן ישיר. יתרה מזו, במקרים רבים הערות מסוג זה מובילות לשיחות משמעותיות, ולעתים קרובות ההיכרות האישית והשיחה מביאות לפתיחות ולהכרה, בעיקר בקרב ישראלים חילוניים או שומרי מסורת, שהסמכתן של נשים לרבנות נראית להם דבר זר ומוזר אבל אין להם עמדה אידיאולוגית עקרונית נגדה.⁷³

כמה מן הרבות הישראליות ציינו באוזניי שיש גם יתרונות בשוליות של הנשים ברבנות. אמנם ישראלים רבים יעדיפו שרב גבר יערוך את טקס כלולותיהם ואת טקסי בר המצווה של בניהם ולו רק כדי שלא להתעמת עם בני משפחה מסורתיים יותר,⁷⁴ אבל כאמור יש גם משפחות שבעבורן אישה רבה נתפסת מנייה וביה כמאיימת פחות מרב. המונופול האורתודוקסי על היהדות בישראל, ובעקבותיו הכפייה הדתית שחשים ישראלים רבים, גורמים להם להתרחק מכל ביטוי של דתיות מאורגנת. בעבור אחדים מהם, היזקקות לאישה רבה היא ביטוי חתרני ומעין "הכשר" לכך שמדובר בטקס חתרני.

התואר "רבה", שבתחילה עורר התנגדות רבה (ראו הנספח להלן), זוכה כיום להתקבלות יחסית. אחד מידידי, רב חרדי ליטאי, הודה לפניי שבעוד שהוא מתקשה עם תואריהם של עמיתיו הגברים, הרבנים הליברלים, אין לו קושי רב לקרוא לי "רבה", שכן "זהו חידוש גדול שלא היה קיים קודם לכן". ואכן, דומה שהרבה מן הרבות (אם כי לא כולן) מבקשות לצקת תוכן חדש במקצוע הרבנות ולא דווקא להיות מהדורה נשית של המקצוע הגברי.

הרשו לי לסיים בנימה אישית. כאשר ועד הצעירים בשכונת מגוריי, הגבעה הצרפתית בירושלים, ביקש למחות נגד הדרת נשים, הוחלט על תליית פוסטרים של נשים מן השכונה שבהם מצוין שמן הפרטי ועיסוקן. לצד המחנכת, הרופאה, המדענית והמוזיקאית הם תלו גם את תמונתי, ומתחתיה כתבו: "דליה, רבה". מחווה זו לימדה אותי שבחוגים הולכים ומתרחבים, הרבנות הליברלית והרבנות הנשית כבר אינן נתפסות כקוריוז ואינן תופעה שדורשת הסבר. נשים שהוסמכו כבר אינן "אייטם" חדשותי בארץ, מראיינים כבר אינם חשים צורך להתבדח כשהם פונים לרבות ("איך קוראים לבעל של רבה?") וטליתות נשיות וחצאיות מעוצבות על בימת בית הכנסת כבר אינן מראה נדיר כאן.⁷⁵ ובכל זאת, מוקדם להעריך את מקומן של נשים ברבנות בישראל ובתפוצות. עוד לא הגיעה השעה להעריך כיצד השתנה המקצוע כולו בעקבות כניסתן של נשים אליו, ובעקבות הרחבת מקהלת

⁷³ מרקס, רבות (לעיל הערה 67), עמ' 187-188.

⁷⁴ אחד הסיפורים שחזר שוב ושוב אצל הרבות שעמן דיברתי היה על זוגות שהן הסכימו להשיא, ואף היו בשלבים מתקדמים של הכנת הטקס (כתיבת הכתובה, חלוקת התפקידים בשבע הברכות, תוספות יצירתיות ועוד), וברגע האחרון הגיע טלפון מתנצל מאחד מבני הזוג שסיפר על הדודה או על הסבא שבשום פנים ואופן לא יגיע לחתונה אם אישה תנהל אותה. רב ליברלי בולט פחות, בעיקר אם מבחינת החזות החיצונית שלו (כיפה וזקן) הוא נראה כמו "רב אמת", כדברי כמה בני זוג.

⁷⁵ ראו בעניין זה Elyse Goldstein, "My Pink Tallit: Women's Rituals as Imitative or Innovative", גולדשטיין, פמיניזם (לעיל הערה 24), עמ' 81-89.

הקולות היהודיים עם הצטרפותם של קולות שלא זכו כמעט להישמע בו בעבר.⁷⁶ מוקדם לשער כיצד תשפיע לאורך ימים רבנותן של נשים על היהדות לגווניה ועל דמותו של העם היהודי בכלל. אנו חיים במציאות מרתקת המשתנה לנגד עינינו.

נספח: "רב" או "רבה"

אחת השאלות שעלו כבר עם סמיכת הנשים הראשונות בארץ הייתה כיצד לקרוא לאישה המכהנת ברבנות.⁷⁷ לכאורה אין זו אלא שאלה טכנית בלבד, אבל דומה שהשם שקונה אדם לעצמו משפיע על האופן שבו נתפסת הפרסונה המקצועית שלו. שאלת התואר הראוי לאישה ברבנות אינה נפרדת משאלות אחרות על תארים מקצועיים שהיו מיוחדים בעבר לגברים. לדוגמה, יש נשים המכהנות בתפקיד של מזכירות אקדמית הדורשות להיקרא "מזכיר" ולא "מזכירה", עד לא מזמן נקראו נשים המכהנות בתפקיד שירות במדינת ישראל "שר", וכו'. עם זאת, דומני שבעניין רבנותן של נשים השאלה חורגת מן התחום הלשוני ואף מן ההרגל החברתי.

ד"ר צביה ולדן, שראיינה 29 נשים רבות בישראל, מראה שעניין התואר שרוי בוויכוח ער ואף מעורר רגשות עזים בקרב הנשים ברבנות.⁷⁸ כאמור, בין ההסמכה הראשונה של אישה בארצות הברית בשנת 1972 לבין ההסמכה הראשונה של אישה בארץ חלפו כמעט עשרים שנים. עשר שנים נוספות חלפו עד שבשנת 2001 הוסמכה לראשונה מירה רז, מן התנועה ליהדות מתקדמת, בתואר "רבה".

כנרת שריון, האישה הראשונה שכינה ברבנות בישראל, סיפרה לוולדן על התלאות בדרך לתואר הראוי: "אחרי שהגעתי ארצה, בשנת 1983, כתבתי לאקדמיה. קיבלתי תשובה שהמונח הנכון הוא רבנית, אבל מאחר שמשמשים בו כאשת רב, הם המליצו לאמץ מונח אחר [...] הייתי נאיבית, החלטתי ללמד את החברה הישראלית שיקראו לאשת הרב בתואר, ואני אתפוס את המונח רבנית [...] זה לא עבד. אז החלטתי ללכת על רב. אז מבינים מי אני. זה צרם דקדוקית, אבל אני לא הייתי צריכה לבזבז זמן על הסבר".⁷⁹ היתרון בתואר "רבנית" הוא שזו מילה קיימת ומוכרת בעברית, אבל החיסרון בו הוא שהוא "תפוס" ולכן הוא נפסל על ידי כנרת שריון, וכך גם על ידי כל הנשים ברבנות.

⁷⁶ בהקשר זה אזכיר את כניסתן של נשים גם למקצוע החזנות. בארץ תחום זה אינו מפותח דיו, אבל תהליכי הנישוי בו בארצות הברית ברורים אף יותר מאלה הקיימים במקצוע הרבנות.

⁷⁷ בארצות דוברות אנגלית, התואר Rabbi משמש לנשים ולגברים כאחד. השאלה בעניין התואר הראוי לאישה ברבנות עלתה אפוא בעיקר בישראל - אבל גם באשר ללשון שצריכה להינקט בתעודות סמיכה לרבנות בארצות הברית: עד היום טרם הוחלט אם יש לכתוב "מורתנו הרב" או "מורתנו הרבה". גם בגרמנית נשאלת השאלה אם יש להשתמש בתואר Frau Rabbiner או בתואר Rabbinerin

⁷⁸ ולדן (לעיל הערה 22), עמ' 77-84.

⁷⁹ שם, עמ' 80.

ולדן מונה כמה הצעות שהוצעו במהלך העשורים האחרונים לתארים לנשים ברבנות, ובהן "רבית"⁸⁰, "רבית"⁸¹ ועוד. בכנס ארגון "קולך", ארגון הנשים האורתודוקסיות בישראל, נדון בשנת 2009 התואר שיש להצמיד לאישה שהוסמכה לרבנות. הדיון היה מעניין במיוחד לאור העובדה שנשים אורתודוקסיות עוד לא הוסמכו לרבנות ושלשאלה נודע בעיקר ערך סימבולי ותרבותי. בין השמות שזכו לפופולריות היו "חכמה" (תואר מקביל לתואר המקובל בקהילות ספרדיות), "מהר"ת" (מורה הלכתית רבנית⁸²) ו"רב". השם שנבחר היה "רבה", גם אם ללא התייחסות מפורשת לכך שזהו השם שבו בוחרות נשים רבות בזרמים הלא אורתודוקסיים. רחל קרן, יו"ר הוועד הפועל של "קולך", אמרה: "בתחרות לבחירת שם רצינו לעורר את המודעות הציבורית לצורך הזה. חשבנו שהדיון הציבורי יעודד נשים להמשיך וללמוד"⁸³. כלומר, מתן השם למשהו שעוד לא קיים בא לעודד את קיומו ואת הנחתו.

אבל בעוד שבעולם האורתודוקסי הדיון בשאלת התואר לנשים ברבנות הוא בבחינת "מדרש יוצר", בחוגים הלא אורתודוקסיים הוא בבחינת "מדרש מקיים", ובא לענות על צורך של נשים שכבר מכהנות. כיום נותרו שני תארים שנשים ברבנות מצמידות לשמן, וויכוחים ערים ואף שלל בדיחות נוהגים סביבם: "רב" ו"רבה". המצדדות בתואר "רב" מזכירות, ככנרת שריון, שזהו המינוח המקובל שאינו זוקק הסבר ושהשימוש בו מדגיש את השוויון בין נשים לגברים ברבנות. הן גם טוענות שהכינוי "רבה" עלול להיות מובן כתואר המציין מקצוע אחר, חדש ואולי פחות. לעומתן, אלו המצדדות בתואר "רבה" מדגישות את החשיבות שבנורמליזציה של התואר. כשם שלכל תואר ומקצוע בעברית יש צורת זכר וצורת נקבה, כך צריך להיות גם בתואר הרבנות. הצורה הנקבית של התואר, הן גורסות, מדגישה גם את מגדרן וגם את הסמכתן.⁸⁴ אל מול אלה הטוענות שהמילה "רבה" אינה מוכרת ואף נשמעת מוזר,⁸⁵ הן מזכירות שמילים רבות שנשמעות היום רגילות היו פעם חדשות וזרות (לדוגמה גרב, עיפרון, קלטת ועוד). דומה שטיעון זה כבר אינו תקף, שכן התואר "רבה" מוכר ואינו זוקק הסבר, וכדוגמה לכך אפשר להביא את מה שכתבתי לעיל על הפרזה בשכונת מגוריי, שכותרתה לא דרשה הסברים.

⁸⁰ יצחק צדקה, "מספר ומספרית, חתיך וחתיכה או זכר ונקבה ברא אותם", לשוננו לעם מה, א (תשנ"ד), עמ' 31-32.

⁸¹ הצעתו של פרופ' משה בר-אשר. וראו ולדן (לעיל הערה 22).

⁸² תואר שניתן לשרה הורביץ בארצות הברית, וראו לעיל.

⁸³ צופיה הירשפלד, "איך תקראו לרבנית קהילה, ראיון עם רחל קרן", קולך, 23.7.2009, <http://www.kolech.org.il/show.asp?id=33820>. שמות אחרים שהוצעו בתחרות היו "רבנית", "תלמידת חכמים" ו"המוסמכת".

⁸⁴ הרבה מירה רוז, שכאמור הייתה הראשונה שבתעודת הסמכתה נכתב "רבה", כתבה בעניין זה: "אני מאמינה שכמו שהעולם נברא במאמר - עשר מאמרות - ככה גם מילים בוראות עולם. המילה יוצרת מודעות והמילים יוצרות עולם חדש של מודעות. אם אומר על אישה שהיא רב, אז האישה היא יוצאת דופן. יש הרבה רבנים, והיא אחרת, אשה-רב" (ולדן [לעיל הערה 22], עמ' 82).

⁸⁵ אחת מעמיתותיי נוהגת להתלוצץ על חשבונה ולומר שאם יקראו לה "הרבה א" יהיה מי שיקרא זאת "הַרְבֵּה א" בשל נטייתה לעגלגלות מסוימת. בדיחה זו מחזירה אותנו למה שנדון לעיל, היינו המודעות המוגברת של נשים מקצועיות, ובכלל זה של נשים ברבנות, לגופן ולהופעתן החיצונית.

כל האמור עד כאן עוסק בהעדפות של נשים בכל הקשור לתוארן שלהן; טמפרמנט דתי וסגנון אישי קשורים בבחירתן. אך כידוע, במדינת ישראל האקדמיה ללשון העברית היא הגוף הקובע בענייני לשון. כאמור לעיל, פניותיהן הראשונות של נשים בשנות השמונים והתשעים המוקדמות זכו לתשובה שיש לנקוט את השם "רבנית" (כמו "חזנית").⁸⁶ עד לתחילת האלף השלישי נמנעה האקדמיה ממתן תשובה לשאלה זו. במדור הטלפוני של שאלות הציבור נענית בשנת 2003 שלו הייתה האקדמיה קובעת מינוח היא הייתה מציעה מינוח נפרד לאישה ברבנות, אבל היא לא תעשה כן משום שהדבר יעיד על הכרתה של האקדמיה בכך שיש נשים המכהנות ברבנות...⁸⁷ אבל אולי שינויי העתים והעובדה שכהונת נשים ברבנות הפכה עניין נפוץ יותר גרמו לאקדמיה ללשון, המנסה להיות קשובה להלכי הרוח הציבוריים, לפרסם לאחרונה את התשובה שלהלן בעניין התואר הראוי לאישה ברבנות:

צורת הנקבה של **רב** המשמשת זה דורות היא **רַבָּנִית** (בדומה לצורת הרבים "רבנים"), אלא שמילה זו משמעותה "אשת הרב", ואילו בימינו יש "אישה-רב". היו שסברו שכפי ש"מלכה" יכולה להיות אישה-מלך וגם אשת המלך, כך המילה "רבנית" יכולה לשמש גם ל"אישה-רב". אבל הפונים לא נחה דעתם מ"רבנית", ולכן הוצעה להם הצורה **רַבָּה**, שהיא גם צורת הנקבה של שם התואר **רב** (כמו בצירוף "תודה רבה"). נראה שהמילה **רַבָּה** כבר מצאה לה מהלכים בציבור כצורת הנקבה של **רב**.⁸⁸

אכן, אנו חיים בעידן מעניין ורב תמורות. מאז שנכתב המאמר הזה ועד שהובא לדפוס חלו שינויים מרחיקי לכת בעניין רבנותן של נשים בעולם האורתודוקסי, ואזכיר אותם כאן בקיצור נמרץ. הן בארצות הברית הן בישראל יש כיום מוסדות אורתודוקסיים מודרניים המכשירים נשים לתפקידי רבנות. ישיבת מוהר"ת בארצות הברית מסמיכה נשים אורתודוקסיות למורות הלכה רוחניות תורניות, המשמשות בתפקידי רבנות בקהילה; בישראל ישנם שני מוסדות המכשירים מורות הלכה אורתודוקסיות: מדרשת לינדנבאום ובית מורשה, שניהם בירושלים. מוסד שלישי, ארגון בית הלל, שדוגל ביהדות הלכתית הקשובה לעולם המודרני, מקבל אליו נשים וגברים כאחד. בוגריו מקבלים תואר רבני, והנשים מכונות "רבנית", כשהכוונה היא מורת הלכה ולא אשת רב (התואר "רבנית" נבחר בין השאר כדי להבדיל את נושאותיו מהרבנות בתנועות הליברליות). התפתחויות בתפקידיהן של נשים אורתודוקסיות מודרניות כמורות הלכה מתחוללות לנגד עינינו במהירות. עדיין מוקדם להעריך את התופעה ואת תהודתה, אך כבר אפשר לומר שמדובר בתמורות מרתקות וחשובות.

⁸⁶ ראו "רבנית, חזנית" (מתשובות המזכירות המדעית), לשוננו לעם לז, א (תשמ"ז), עמ' 26-27.

⁸⁷ הדוברת סיפרה לי על מכתבי הכעס שקיבלה האקדמיה בעקבות הדיון בשאלה אם יש לכתוב "העם הפלסטיני" או "העם הפלסטינאי", דיון המעיד בעקיפין, כך אמרה הדוברת, על הכרה בקיום עם כזה...

⁸⁸ "רב בנקבה", אתר האקדמיה ללשון עברית, מדור שאלות ותשובות, <http://tinyurl.com/124svwz>